

POLITIikka PIILOUTUU, VALTA VERHOUTUU

JUSSI SIMPURA

AVAUS

Mikä hyvinvointipolitiikassa on (enää) politiikkaa EU-Suomessa? Tarkastelen tässä kirjoituksessa erilaisia viimeaikaisessa keskustelussa esitettyjä näkemyksiä tästä kysymyksestä. Kysymys on tullut vastaan hyvin erilaisissa yhteyksissä ja kovin vaihtelevissa muodoissa eri foorumeilla. Mainitsen tässä eräitä esimerkkejä, jotka perustuvat kussakin tapauksessa omiin muistiinpanoihini sanotusta ja kuullusta. Kyse on katkelmista, jotka on irrotettu niitä ympäröineistä kokonaisuuksista, mutta ne antavat silti taustaa myöhemmin täsmennettäville kysymyksille:

1. Vuoden 1997 aikana olin mukana keskusteluissa, joissa suunniteltiin Stakesin ja Helsingin yliopiston sosiaalitieteiden mahdollista tiiviimpää yhteistyötä. Yliopiston puolelta yhtenä keskustelukumppanina oli sosiaalipolitiikan professori Risto Eräsaari. Erään tapaamisen päätteeksi palattiin taas yhteen keskustelujen peruskysymyksistä: millaista tutkimusta ja opetusta voitaisiin kutsua ”konkreettiseksi” hyvinvointitutkimukseksi ja missä määrin sellaisessa toiminnassa voitaisiin ja pitäisi ottaa lähtökohdaksi Suomessa harjoitettavan valtiollisesti organisoituneen hyvinvointipolitiikan instituutiot ja käytännöt. Esitin taas kerran sen mielestäni ristiriitaisen havainnon, että varsinkin sosiaalipolitiikan tutkimuksessa pääosa tutkittavista politiikanluonteisista ilmiöistä edelleen tapahtuu valtiollisen tai valtionavun varassa, ”läpivaltiollistuneen kansalaisyhteiskunnan” puitteissa, mutta alan tutkijoista merkittävä osa ohittaa mieluusti kaikki viittauksetkin valtiollisten toimintojen olemassaoloon ja kiinnittää huomionsa esimerkiksi ”kolmannen sektoriin” tai ”elämänpolitiikkaan”. Ar-

velin tämän asenteen heijastavan Suomessa ainakin tilapäisesti muodikasta ”valtion loppun” ajattelua, ja Eräsaari katsoi tällaisen ajattelun olevan yleistä. Kun sitten kysyin, ketkä oikeastaan näin ajattelevat, vastasi Eräsaari sanatarkasti: ”Kaikki. Aivan kaikki”.

2. Risto Eräsaari (1997) palasi näihin kysymyksiin virkaanastujaisluennossaan Helsingin yliopistossa 10.12.1997. Siinä hän luetteli joukon ilmiöitä, joitten on väitetty nykyhetkeä koskevien diagnoosien perusteella loppuneen: työ, historia, politiikka, harmonia, tulevaisuus ja identiteetti. Vastaavasti on joukko ilmiöitä, jotka näyttävät nyt alkaneen: elämänpolitiikka, alapolitiikat, vastuuyhteiskunta... Eräsaaren mukaan ne, jotka näyttävät loppuvan, ovat loppuneet, kun niitä on haettu väärästä paikasta, ja ne, jotka näyttävät alkavan, alkavat, kun niitä haetaan oikeasta paikasta. Hän korosti syntymässä olevaa uutta sosiaalista muodostelmaa, ihmisiä yhteensitovaa ”moraalista voimaa”, joka ilmenee tilallisesti ja ajallisesti toisella tavalla jäsentyneessä ”kolmannessa tilassa” ja on luonteeltaan jotakin muuta kuin paljon puhuttu ”lokaalisen” ja ”globaalisen” rinnakkainen nousu. Viitattuaan lyhyesti Englannin pääministerin Tony Blairin ohjelmaan, jossa tätä kolmatta tilaa ilmeisesti yritetään lähestyä, Eräsaari päätyi kuvailemaan, miten refleksiivisyyden nousu modernin tuonpuoleisessa ”vapauttaa ihmiset tekemään omat valintansa ja elämään rauhassa toisiansa tukien”. Tätä vapautumista vastustaa Pohjoismaissa muun muassa erityinen ”moraalinen immuniteetti”, joka tekee hyvinvointivaltiosta keskustelun ulkopuolelle jätettävän tabun. – Tämä maininta pohjoismaisesta tabusta oli Eräsaaren luennon ainoa viittaus valtioon.

3. Syksyllä 1996 olin Tommi Hoikkalan

kanssa Arja Jokisen ja Kirsi Juhilan vasta-vaittäjänä (Jokinen & Juhila 1996). Tarkastettavana ollut tutkimus koski asunnottomuuspuhetta lähinnä sosiaalityön alaan liittyvissä puhetilanteissa. Yksi huomautuksista, joita meillä vastaväittäjillä työhön oli, koski sitä, miten pitäisi ottaa huomioon se seikka, että tutkittavat tilanteet tapahtuivat sekä organisatoris-institutionaalisesti että historiallisesti erityisissä poliittisissa ja valtiollisissa yhteyksissä ja keskeisesti valtiollisen hyvinvointipolitiikan määrittämässä puitteissa (ks. Hoikkala & Simpura 1997). Tekijöiden mielestä tämä ei ollut kuitenkaan heidän tehtävänasettelussaan relevantti kysymys. Samansukuiseen kantaan törmäsin, kun vuoden 1997 kesästä alkaen käytiin – ja käydään edelleenkin – Sosiaalipoliittisen yhdistyksen piirissä ja ympärillä keskustelua ehdotuksesta perustaa oma erillinen sosiaalityön tutkimuksen seura. Yhtenä – ei tosin painavimpana – perusteluna tälle ehdotukselle mainittiin, että pohjoismaisessa ja laajemmin kansainvälisessä sosiaalityön tutkimuksessa päähuomio kohdistuu sellaisiin kysymyksiin, joiden kohdalla ei ole tarvetta viitata valtioon tai valtiolliseen hyvinvointipolitiikkaan. Pikemminkin voi tutkimusyhteyksien kannalta olla suorastaan vahingoksi, jos sosiaalityön tutkimus meillä edelleenkin yhdistyy sosiaalipolitiikkaan ja yhdistykseen nimeltä ”Sosiaalipoliittinen yhdistys”. – Onko siis oletettava, että sosiaalityön tutkimuksen kannalta keskeiset kysymykset ovat todellakin riippumattomia siitä, millaisessa poliittis-organisatorisessa ja historiallisessa kontekstissa sosiaalityötä harjoitetaan? Voiko tämä olla totta myös Suomen kaltaisessa maassa, jossa sosiaalityö on ylivoimaiselta valtaosaltaan julkisen rahoituksen ja hallintokontrollin alaisista?

4. Sosiaaliturvan päivillä Joensuussa elokuussa 1997 Maija-Riitta Ollila (1997) käsiteli vaikuttavassa esitelmässään sitä, miten yksittäiset ihmiset voivat omilla teoillaan luoda uutta maailmaa ruohonjuuritasolla ryhtymällä ”äänettömään vallankumoukseen” ja toteuttamalla tulevaisuuden tekemiseksi uut-

ta etiikkaa. Tarvitaan kyllä esimerkiksi julkista sosiaaliturvaa, mutta sen rinnalle ja alle äänetöntä vallankumousta ja uutta etiikkaa. Ollila oli saanut esityksensä perusvirikkeet David J. Kortenin (1997) teoksesta ”Maailma yhtiöitten vallassa”. Siinä käsitellään globalisoituneen talouden tuomia ilmiöitä, kuten sitä, miten valtioista on tullut talouselämän vasalleja ja miten politiikka on muuttunut vaihtoehdottomaksi; sillä voi valita vain maailmantalouden kasvun tukemisen. Kortenin ”ääneton vallankumous” luo alhaalta käsin kansalaisyhteiskunnan alueella, uudenlaisia ihmisten yhteisöjä, joissa ovat mukana talouden rinnalla ja ehkäpä sen edelläkin myös henkisyys, elämyksellisyys ja hengellisyys. Maija-Riitta Ollila päätti esityksensä uuden etiikan kymmeneen käskyyn. – Mutta mitä uudessa maailmassa tapahtuu, kun joudutaan konflikteihin? Onhan Kortenin ja Ollilan mallissa sisäänrakennettuna konflikti äänettömän vallankumouksen ja globalisoituneen talouden instituutioiden välillä? Missä ovat taas kerran valta ja raha?

5. Raija Julkunen (1997) piti ehkäisevän sosiaalipolitiikan päivillä marraskuussa 1997 esitelmän, jonka otsikko oli hyvin lähellä tämän kirjoituksen teemaa: ”Politiikka takaisin sosiaalipolitiikkaan”. Hän nojasi esityksensä pitkälle Ulrich Beckin ajatteluun, jossa muun muassa korostetaan, miten väistyvä, moderni politiikka on menettänyt utopistisuutensa. Siksi politiikka on keksittävä uudelleen. Julkunen mukaan kutsuttaessa politiikkaa takaisin sosiaalipolitiikkaan kutsutaan nimenomaan vaihtoehtoja, ”toisin tekemisen mahdollisuuksia”, ja etsitään ”kontingenssia, vaihtoehtoja, pelivaraa”. Tässä Julkunen viittaa Kari Palosen ja Niklas Luhmannin hahmotelmiin, joissa hallitusten on entistä mahdollottomampaa johtaa maailmaa; niinpä ohjelmat ja suunnittelu rapautuvat ja syntyy tilaa ”pelin politiikalle”. Raija Julkusenkin esityksessä elämänpolitiikalla on vahva asema. Hän kysyy, miten elää eettisesti vastuullisesti maailmassa, jossa yksittäiset valinnat saavat poliittisen sisällön. Myös Julkusen esitys

päättyi käskyjen luetteloon, kuuteen käskyyn teoksesta *Reintervention of the Left*. – Julkusen esityksessä politiikka näyttää olevan edelleen mahdollista ja jopa toivottavaa, mutta se ei välttämättä toteudu nykyisenkaltaisten instituutioiden kautta. Kiinnostavaa kyllä, juuri samalla viikolla aloitti ilmestymisensä Suomen lehdistön valtaryhmittymän uusien julkaisu, ”Taloussanommat”. Sen käynnistämistä perusteltiin muun muassa sillä, että entistä useampi ilmiö nykyisessä maailmassa on perinteistä politiikka-käsitettä ajatellen epäpoliittinen, pikemminkin talouden kuin politiikan prosesseja noudatteleva.

MISTÄ ESIMERKEISSÄ ON KYSYMYS?

Esimerkkien perusteella on mahdollista muotoilla yleinen kysymys politiikan luonteesta ja hyvinvointipolitiikan tulevaisuudesta uudelleen. Kysymys jakautuu kahtia. Missä politiikkaa nyt tehdään, ja ovatko tekemisen paikat todella muuttuneet? Missä on se hyvinvointipoliittinen valta, jota tähän asti on tavattu etsiä valtiollisten instituutioiden piiristä? Olennaiselta näyttää nimenomaan uskomus, että tähänastinen valtiollinen politiikka on jotenkin tullut tiensä päähän. Joissakin esimerkeissä tämä uskomus on saanut yksittäisen ihmisen arkisia valintoja korostavan sävyn: kun (kansallis)valtio heikkenee, myös valta sinänsä menettää merkitystään, ja ”elämänpolitiikka” saa sekä enemmän liikkumavaraa että muodostuu tärkeimmäksi politiikan muodoksi. Poliitiikka ja valta siirtyvät siis kansallisvaltioista alaspäin, ihmisten, heidän verkostojensa ja niissä tapahtuvien ja niitä koskevien alapoliittikkojen alueelle. Joissakin muissa esimerkeissä kansallisvaltiollisen politiikan ja vallan nähdään mieluummin liukenevan ylöspäin: globalisoituvan talouden instituutioille, monikansallisille yrityksille ja valtioiden välisille liittoumille. Kansallisvaltiolliset yläpolitiikat siis korvautuvat vielä laajemmilla ylikansallisilla politiikoilla, ja valta liukuu edustuksellisen kansallis-

valtiollisen järjestelmän ulottumattomiin.

Jos nähdäänkin merkkejä ”valtiollisen” politiikan rapautumisesta (tai muusta muutoksesta), onko se samalla merkki siitä, että valtiollinen politiikka on saman tien menettänyt kokonaan merkityksensä ja kiinnostavuutensa? Vähintäänkin on paljon inertiaa (jatkuvuutta), joka pitää valtiollisen politiikan pitkään liikkeessä. Mutta onko jatkuvuudellakin rajansa ja todistammeko nyt vain kansallisvaltiollisen politiikan hidasta, mutta väistämätöntä alasajoa? Entä miten kaikki tämä koskee hyvinvointipolitiikkaa: sosiaaliturvaa, tulonsiirtoja ja sosiaali- ja terveyspalveluita? Onko hyvinvointipolitiikka sellainen erityinen kansallisvaltiollinen luomus, jota esimerkeissä hämmäyttävä politiikan murros nimenomaan uhkaa? Voidaan varmaan sanoa, että maatalouspolitiikka, kauppapolitiikka ja turvallisuuspolitiikkakin ovat olleet hyvin pitkälle kansallisvaltiollisia, mutta niissä on nimenomaan EU-integraation yhteydessä jo nyt luovuttu suuresta osasta kansallisvaltiollisia erityispiirteitä. Hyvinvointipolitiikka ehkä koskettaa kuitenkin väestöä laajemmin ja välittömämmin arkipäivässä kuin mikään noista muista politiikoista. Hyvinvointipolitiikka on myös syntyhistorialtaan laajempien kompromissien ja pitkäaikaisemman etujen yhteensovittamisen tulos kuin monet muut politiikat, jolloin sen kohdalla toimintaympäristön muutos sekä tuntuu syvemmillä että kohtaa enemmän kitkaa kuin muissa politiikoissa. Hyvinvointipolitiikka on myös luonut sellaisten pitkälle tulevaisuuteen vaikuttavien taloudellisten järjestelyjen verkon, että sen muutos jo siksi on väistämättä jähmeämpää.

Mutta vielä takaisin kysymyksiin: jos politiikka ei ole enää kansallisvaltiollista, niin minne politiikka piiloutuu? Jos valta ei enää pukeudu kansallisvaltion instituutioihin, sen paremmin poliittisiin kuin taloudellisiin, mihin se sitten verhoutuu? Onko valtiosta tulos vain tyhjä kuori, jonka ohitse maailma virtaa ja jonka ylä- ja alapuolella – mutta ei siinä itsessään – kaikki olennainen tapahtuu? Seuraavassa kolme pientä retkeä erisuuntaisiin vastauksiin näihin kysymyksiin.

Suomen ja myös laajemmin läntisen maailman sosiaalitieteessä on käynnissä olevaa murrosta mieluusti lähestytty postmodernin ja refleksiivisyyden sekä niistä riippumatta mutta niihin usein kytkeytyen globalisoitumisen ja samanaikaisen lokalisoitumisen käsitteiden avulla. Ulrich Beck (1997) muotoilee näitten ilmiöitten yhteyksiä kauniisti tuoreessa *Soziale Welt* -lehden linjaa muotoilevassa kirjoituksessaan: "Gloobaalisuus on tämän vuosisadan lopun inhimillisen toiminnan ylityspääsemätön ehto" (s. 5); "Tämän päivän ja myös tulevaisuuden globalisoitumisprosessien erikoisuus on niitten sisältämässä empiirisesti välittyvässä, kahdensuuntaisten alueellis-gloobaalien suhdeverkostojen ja niiden joukkotiedotuksen puitteissa tapahtuvan itsemäärittelyn laajuus, tiheys ja stabiilisuus, mikä koskee myös sosiaalisia tiloja ja kuvavirtaa kulttuurin, politiikan, yritystalouden, sotilaallisten kysymysten ja kansantalouden tasolla" (s. 8) (käännökset: J. S.). Tästä seuraa Beckin mukaan, että joudutaan kyseenalaistamaan yksi "ensimmäisen modernin" peruspremissistä, nimittäin "metodologinen nationalismi", ja luopumaan "valtiokeskeisestä teoriasta yhteiskunnasta säiliönä" (s. 9), jonka sisällä kaikki olennainen tapahtuu.

Globalisoitumisilmiöillä on myös hyvinvointipolitiikkaan liittyviä erikoispiirteitä. EU:n tyypillisen valtioiden yhteistyön ohella on erityistä merkitystä kansainvälisillä järjestöillä ja niiden välisellä kamppailulla vaikutusvallasta hyvinvointipolitiikkaan. Näitä ilmiöitä on terävästi analysoinut muiden muassa Bob Deacon (1997; Deacon & al. 1998), joka kiinnittää huomiota varsinkin Maailmanpankin ja Kansainvälisen valuuttarahaston roolin voimistumiseen; tämä voi tapahtua sosiaali- ja terveysalan erityisjärjestöjen (WHO, ILO) kustannuksella. Globalisoituminen ei siis olisi vain uusien toimintaväylien ja -tapojen syntymistä, vaan myös toimintojen sisällön uutta profiloitumista.

Missä sitten lokalisaatio tulee esiin? Beckin puhettavassa globalisoituminen ja lokalisoituminen kietoutuvat yhteen. Globalisoituminen tuottaa erilaistumista myös paikallisella tasolla, ja paikkaan sitoutumisen rinnalle ja tilalle tulevat sitoutumiset erilaisiin kansallisvaltiollisiin puitteisiin ylittäviin "transnationaalisiin" ilmiöihin. Beck viittaa tässä yhteydessä R. Robertsonin (1995) esittämään ilmaukseen "glocalisaatio" (glocalization; vrt. myös Lash & Urry 1994, erityisesti moni- ja ylikansallisista kulttuuri-ilmiöistä). Globalisaatio ja lokalisaatio eivät siis viittaa-kaan alueisiin sitoutuneisiin ja hierarkkisesti järjestyneisiin ilmiöihin (vrt. alueiden Eurooppa, kansallisvaltiot, EU, globalisoitunut talous), vaan ilmiöihin, jotka operoivat jollakin tavoin samanaikaisesti kaikilla näillä tasoilla ja niistä piittamatta. Tämä muistuttaa Risto Eräsaaren virkaanastujaisluennossaan luonnostelemaa "kolmatta tilaa" ja sen puitteissa syntyvää yhteisyyttä (ks. alkuesimerkkiä 2 edellä). Jos yhteiskuntatieteilijä nykymaailmassa uskaltaisi vielä lainata luonnontieteistä peräisin olevaa käsitteielikuvaa, voisinkin kutsua "kolmatta tilaa" säikeiden (string) yhteiskunnaksi.

Samansukuista hajoamista käsittelee Nikolas Rose (1996) artikkelissaan *The Death of the Social?: re-figuring the territory of government*. Myös hän viittaa globalisaatioon, joka on murentanut kansallisvaltioiden toimivaltaa ja maailman hahmottamisen tapoja. Lokalisaation asemasta hän puhuu yhteisöstä (community) uuden, hallinnoimista ja politiikkaa koskevan tilakäsityksen peruselementtinä; mitä ilmeisimmin ei silloin ole kysymys vain paikallisyhteisöistä (vrt. myös Rose 1997). Olennaista on kuitenkin se, että "vaikka yhteiskunnan teemat ja kiinnostus sosiaaliseen koheesioon ja yhteiskunnalliseen oikeudenmukaisuuteen ovat edelleen merkittävä osa poliittista prosessia, ei sosiaalinen enää ole hallitusten strategioiden keskeinen alue, kohde eikä silmämäärä" (Rose 1996, 327 [abstrakti]). Kysymys on siitä, että noin vuosisadan ajan länsimaissa vallalla ol-

lut käsitys ”sosiaalisesta” on muuttamassa muotoaan: ”Vaikka hallituspuolueiden on edelleenkin johdettava kansallisväestöjä alueisiin kiinnittyneellä poliittisella koneistolla, eivät ne enää ajattele toimintansa kohdistuvan luonnonomaisesti toimivaan ja systeeminomaisesti integroituneeseen kansalliseen väestöön, jonka ’sosiaalinen’ koherenssi olisi sen taloudellisen turvallisuuden perusehto” (Rose 1996, 330).

Missä politiikka ja valta (ja raha) piileksivät näissä ylös, alas ja säikeinä hajoavissa kansallisvaltioissa? Rose katsoo, että kaikissa hänen ehdottamissaan kolmessa nousevassa poliittisen rationaliteetin muodossa (englanniksi ja vaikeasti käännettävissä: civic republicanism, associationalism, communitarian liberalism) etsitään eri tavoin sellaisia hallitsemisen ja hallinnoinnin muotoja, joissa ei turvata alueellisesti määriteltyyn, keskitettyyn, byrokraattiseen ja toimintaohjelmiin nojaavaan valtioon, vaan yritetään sen sijaan nostaa välineeksi hallinnoinnin viimesijaisien subjektien (kansalaisten tai ”objektien” valtiollisissa puhetavoissa) itsehallinnointikyky (Rose 1996, 352). Tätä kykyä etsitään yrityksistä, yhdistyksistä, naapuristoista, intressiryhmistä ja yhteisöistä.

Monet muut globalisaation ja kansallisvaltion hajoamisen teemoista kirjoittaneet eivät ole yhtä selväsanaisia. Globalisoitumispuheissa viitataan usein moni- ja ylikansallisten taloudellisten yhteenliittymien kasvavaan valtaan, mutta samalla syntyy vaikutelma, että valta ja politiikka lakkaavat olemasta tai ainakin olemasta kiinnostavia, kun ne karrikaavat tarpeeksi ylös. Samansukuisen ilmiöön törmää perinteisen hyvinvointipolitiikan talouskysymysten ympärillä tupo-Suomessa: sosiaalipolitiikan akateemisista asiantuntijoista vain aniharvat rohkenevat tai haluavat sanoa mitään hyvinvointipolitiikan miljardeista ja rajoittuvat enintään peruspäivärahan suuruisiin vielä hahmotettavissa oleviin rahausumiin, jos ovat enää lainkaan rahasta kiinnostuneita.

Alaspäin hajoamisen ilmiöissä on politiikan

kan uudeksi tyyssijaksi ehdotettu elämänpolitiikka: ”elämänpolitiikka tarjoaa näin mahdollisuuden sosiaalipolitiikan teoreettiseen jäsentämiseen tavalla, joka voisi myös käytännössä vaikuttaa sosiaalipolitiikan uuteen nousuun pohjoismaisen hyvinvointivaltion raunioista” (Roos 1996a; ks. myös Roos 1996b). Elämänpolitiikan käsitteen määrittely on vielä kovin hajanaista: ”... giddensiläisittäin elämänpolitiikka yhteiskunnallisena kysymyksenä on ennen kaikkea (sosiaalisiin/ ympäristö...) riskeihin liittyvää reflektiivisen yhteiskunnan ongelmanratkaisua, jossa eettisellä aspektilla on tärkeä osa, kun taas elämänpolitiikka yksilötasolla liittyy ennen kaikkea elämän hallintaan eettisesti hyväksyttävällä ja globaalit ongelmat huomioon ottavalla tavalla” (Roos 1996b, 218). Yhteisöllinen ongelmanratkaisu viittaa selvästikin politiikkaan kaikkein perinteisimmässä mielessä, eikä ole selvää, miten tällainen elämänpolitiikka eroaisi aikaisemmasta hyvinvointipolitiikasta muuten kuin sisällöllisten painotustensa suhteen. J. P. Roos viittaa kiinnostavasti myös toiseen politiikkaan vivahtavaan elämänpolitiikan piirteeseen, siihen että elämänpolitiikka ”on jatkuvasti ’ristiriidassa’ itsensä kanssa”. Avoimeksi jää, miten nämä ristiriidat poikkeavat esimerkiksi perinteisemmän hyvinvointipolitiikan piirissä käsiteltävistä ristiriidoista ja mikä rooli politiikan instituutioilla (ja millaisilla) niitä käsiteltäessä olisi.

SYSTEMITEOREETTINEN NÄKÖKULMA JA POLITIIKAN TEHTÄVIEN UUDELLEENMÄÄRITTELY

Suomessakin vieraillut saksalainen sosiologi Helmut Willke on teoksissaan (Willke 1983 & 1992 & 1997; ks. myös Willke 1995) lähestynyt valtion ja politiikan murrosta luhmannilaisen systeemiteorian näkökulmasta. Hänen kysymyksenasettelunsa liittyvät alkuesimerkkien virittämään ongelmakenttään: kysymys on valtion paikasta globalisoituvassa ja verkostoituvassa tietoyhteiskunnassa. Kysy-

myksellä on yhteytensä myös hyvinvointipoliittikkaan, sillä viime kädessä pohditaan, millä tai keillä on minkäkinlainen valtuus osallistua keskusteluun siitä, milloin erilaiset ratkaisut koskettavat kriittisessä määrin yhteistä hyvää (Gemeinwohl; ks. Willke 1997, 319). Erityisesti on kyse valtion roolista ja sen aikaisemman yhteistä hyvää koskevan määrittelymandaatin murtumisesta.

Willken analyysissä (ks. lähemmin Willke 1997, yhteenveto s. 306–351) aikaisemmin hierarkkisesti alueiksi ja kansallisvaltioiksi jäsentyneet maailma on muuttumassa itsenäisten, koko maailmaa aluerajoista piittaamatta läpäisevien osasysteemien kansoittamaksi järjestelmäksi. Osasysteemeillä on suuri itsenäisyys ja kyky ratkaista omassa piirissään ilmeneviä ongelmia. Osasysteemit ovat toisiinsa nähden ”heterarkkisessa”, ei hierarkkisessa suhteessa, ja niiden välistä yhteistyötä hallitsee horisontaalisen subsidiariteetin periaate. Samaan tapaan kuin esimerkiksi EU:ssa puhutaan vertikaalisesta subsidiariteetista (ylempää [alue]tasoa edustava elin-alköön ottako päätösvaltaa asiassa, jossa alemman tason elimellä on riittävä päätöksentekokompetenssi), on Willken horisontaalisessa subsidiariteetissa kyse siitä, että ”politiikka heterarkkisesti kytkeytyneenä toimintajärjestelmänä ei ota itselleen sellaisia tehtäviä, jotka jokin asiallisesti pätevä (funktionaalisesti erikoistunut) systeemi voi itse ottaa hoitaakseen” (Willke 1997, 308; käänös: J. S.). Sosiologisesti viritettyneen valtioteorian kannalta on silloin ryhdyttävä luonnostelemaan uutta visiota tietoyhteiskunnan politiikasta. Erityisesti hyvinvointipolitiikan alueella ongelman ydin on siinä, että valtio on tottunut sekä viljelemään että käyttämään hyväksi epäluottamusta itseorganisoitumista kohtaan (Willke 1997, 308).

Willke ehdottaa, että politiikan – ja valtion – tehtävät määritellään uudelleen. Ei-hierarkkisten systeemien ohjailu ei voi perustua hierarkkiseen politiikka-käsitykseen. Valtio muotoutuu itsenäisten osasysteemien koostamisforumiksi, jolla on kolme perustehtävää: tarjota visioita (Vision), tukea osasysteemien

kohtaamisia (Moderation) ja olla organisoidussa yhteisiä ”katsauksia”, jotka tuottavat muutoksen mahdollistavia oivalluksia näissä kohtaamisissa (Supervision). Tarkempia määritelmiä ovat esimerkiksi seuraavat: visiointi ”tarkoittaa kompetenssia tehdä tulevia (toiminta)ympäristöjä koskevista tietoperusteisista luonnoksista toimintaa ohjaavia” (Willke 1997, 331); moderaatio ”tähtää yhteiskunnallisten osasysteemien toiminnan oman dynamiikan kohtuullistamiseen systeemien yhteensopivuuden ja yhteisen mahdollistamisen edistämiseksi” (Willke 1997, 339); oivaltavien katsauksien tuottajan (Supervisor) ”roolina on saada tarkasteltavana (zu supervidierend) oleva systeemi kohtaamaan sellaisia oman identiteettinsä vaihtoehtoisia visioita ja malleja, jotka käynnistävät sisäisen reflektioprosessin tuloksenaan mahdollisesti oivalluksia uudeltaisista eroista ja näkemistavoista, jotka johtavat urautuneiden kommunikaatiöväylien uudelleenarviointiin” (Willke 1997, 346).

Kiinnostavinta tämän artikkelin kannalta on Willken näkemys siitä, että politiikan tehtävien uudelleenmäärittelyn kautta valtio on paitsi tähänastista ”solakampi” myös vapautettu sankariroolistaan: valtio ei voi jatkaa tähänastisen perinteensä mukaisesti yhteiskunnan heeroksena eikä se enää ole siinä roolissa pelastettavissakaan (Willke 1997, 347). Hyvinvointipoliittikkaan liittyy Willken toteamus siitä, etteivät edes valtion maineteot sosi- ja hyvinvointivaltion aikana riitä pelastamaan sen mainetta yhteiskunnan suojelijana – ei siksi, että valtio näissä tehtävissään olisi jotenkin dramaattisesti ”pettänyt”, vaan siksi, että sen mahdollisuuksien, vaikuttavuuden ja käyttökelpoisuuden yhteiskunnalliset ehdot ovat muuttuneet. Valtion uusi rooli on tarjoutua ”toiseksi” tai ”vieraaksi” (Fremd), ikään kuin terapeutiksi, joka on kutsuttavissa väliintulijaksi itsenäisten systeemien välisissä ongelmatilanteissa (Willke 1997, 349). Näin syntyvä uusi tietoyhteiskunnan valtio avaa Willken mielestä uuden yhteiskunnallis-historiallisen aikakauden.

Teoreettisten katsausten rinnalle nostan vielä kolmannen, operatiivisemmän katsauksen. On mahdollista nimetä joukko sellaisia käytäntöjä ja prosesseja, joitten yhteisenä piirteenä on asioiden käsittelyn siirtäminen perinteisen poliittisen kentän piiristä eri tavoin epäpoliittisille alueille. Juuri näille alueille politiikka piiloutuu ja valta verhoutuu. Osa näistä on Suomessa ajankohtaistunut EU-jäsenyyden myötä; osa taas voi olla heijastusta edellä olevissa katsauksissa kuvatuista muutoksista (ks. hieman laajemmin Simpura & Väärälä 1997, johdantoluku; Simpura 1997).

Näkyvin politiikkaa häivyttävistä prosesseista on *juridisoiminen*: joissakin tapauksissa asiat, joiden käsittely aiemmin tapahtui poliittisissa prosesseissa, ovat EU:n myötä siirtymässä EY-tuomioistuimen ratkaistaviksi. Ratkaisut ovat ennakkotapauksiin perustuvassa oikeuskäytössä luonteeltaan toisella tavalla peruuttamattomia kuin vaikkapa poliittisen prosessin tuottamat lainsäädäntömuutokset: jälkimmäisiin voidaan palata uudelleen tarkintaa varten, edellisiin ei. Samalla ratkaisut saavat erityisen ei-poliittiselta näyttävän asiantuntijasiunauksen.

Samantapaista muutosta edustaa *tutkimuksellistaminen* ja teknistäminen: asiat, joista varsinkin kultakauden hyvinvointivaltiota on syytetty, näyttävät olevan hengissä myös uudessa globalisoituvassa ja verkostoituvassa maailmassa. Ratkaisujen taustaksi turvaudutaan mieluusti tutkimustuloksiin ja asiantuntijalausuntoihin. Ongelmaksi nousee varsinkin sellainen tutkimuksellistaminen, joka ohittaa yhteiskunnan rakenteiden vaikutuksen oloihin. Tällainen tutkimuksellinen ote on läsnä niin akateemisessa tutkimuksessa kuin soveltavassa yhteiskuntatutkimuksessa. Vallasta, rahasta ja rakenteista piittaamaton epähistoriallinen sosiologiaromantiikka joutuu silloin samaan kastiin hengettömän, koneistoja rasvaavan evaluoinnin kanssa. Kummassakin tapauksessa tuotetaan poliittisessa

prosessissa käsiteltävissä oleville ilmiöille asiantuntijasiunaus aivan kuten juridisoimisakin, ja käsittelyprosessien poliittinen luonne hämärtyy.

Asiantuntijavallan voimakkain nousu on tapahtunut kuitenkin siinä, että erilaiset *koneistot* ovat saaneet jatkuvasti enemmän vaikutusvaltaa edustuksellisten poliittisten elinten kustannuksella. Tämä näkyy niin poliittisen päätöksenteon piirissä kuin talouselämässäkin, esimerkiksi suuryritysten toimintamalleissa. Valta ei siis olisikaan vain karannut yli- ja monikansallisille elimille, vaan se olisi mieluummin entistäkin enemmän piiloutunut koneistoihin – virkamiehille ja vastaaville operatiivisille toimijoille.

Neljäntenä politiikan muodonmuutoksena on mainittava Suomessa silmiinpistävän voimakas politiikan *moraalistaminen*: tavallaan politiikan korvaaminen yksittäisten ihmisten arkipäivän eettisillä ratkaisuille. Näitten ratkaisujen merkittävyyttä ei varmasti voi kiistää, ja on esitetty hyviä perusteluja sille, miksi niitten merkittävyys on vain lisääntynyt (vt. Ollilan ja Julkusen esitelmien kuvaukset alkuesimerkeissä 4 ja 5; sama korostus on läsnä myös yleisessä elämänpolitiikkakeskustelussa). Ongelmaksi jää, miten näistä yksittäisten ihmisten ratkaisuista syntyy yhteisiä päätöksiä. Itse asiassa silloin ollaan tämän artikkelin peruskysymysten äärellä. Jos oletetaan, että sosiologisten aikalaisanalyysien korostama yksilöllistymisteesi pitää paikkansa, joutuu kysymään, miten ja missä syntyy sellaisia päätöksiä, jotka vaikuttavat suurten ihmisjoukkojen elämään ja joita tehtäessä arvioidaan ainakin jonkinasteisesti yhteisiä intressejä. Vai onko ymmärrettävä niin, että suuri osa yhteiskuntatieteilijöistäkin on valmiina toistamaan Margaret Thatcherin kuuluisan lauseen: ”Ei ole olemassa mitään yhteiskuntaa; on vain yksittäisiä miehiä, naisia ja perheitä, jotka tekevät päätöksiä elämästään” (vt. Eräsaaren lausuma alkuesimerkissä 2)?

Viidentenä politiikan häivyttämisen prosessina voi vielä pohtia *mielipidetiedusteluja* politiikan korvikkeena. Tälläkin ilmiöllä on

kaksi vastakkaista tulkintaa: yhtäältä sen voi ajatella heijastavan vanhan poliittisen järjestelmän tosiasiallista rappiota, toisaalta taas mielipidetiedusteluja voi pitää erityisinä politiikan tiivistyminä ja siten itse asiassa politiikan näkyvyyden ja elinvoimaisuuden merkeinä. Gallup-demokratian nousu toistaa samaa piirrettä kuin juridisoituminen: asioiden käsittelemistä yksittäistapauksina, vailla mahdollisuuksia perinteisemmän poliittisen prosessin tarjoamaan intressien väliseen kamppailuun ja niiden tilapäiseen, uudelleen arvioitavissa olevaan yhteensovittamiseen kulloisissakin ratkaisuisissa. Yksittäistapausten nouseminen jatkuvasti vahvemmin esiin myös perinteisen politiikan alueella voisi olla nimelettään ”tapahtumallistuminen”, ja sen voimistumista voisi myös pitää yhtenä tämänhetkisen yhteiskunnallisen muutoksen tunnusmerkkinä. On hyvä huomata, miten tapahtumallistuminen ja paljon puhuttu tiedotusvälineiden vallan kasvu näyttäisivät ruokkivan toisiaan.

Vallalla on syytä olla sitä tyytyväisempi, mitä tehokkaammin vallankäytön foorumit ja prosessit (politiikka) häivytetään näkyvistä. Samalla entistä suurempi osa ihmisistä – ja tämä näyttää koskevan yhtä hyvin ”tavallisia” ihmisiä kuin ”eliittejäkin” – houkuttautuu uskomaan, että politiikka on todella vähentynyt ja valta väistynyt. Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen yhtenä tehtävänä on selvittää, miten valta on todella muuttumassa ja mitä yhteiskunnan rakenteiden muutoksia siihen kytkeytyy. Tällä hetkellä populaäreimmalla tasolla kuitenkin syntyy vaikutelma, että monet tutkijat ovat antautuneet tämän tehtävän edessä.

On vaikea sanoa, kuinka pitkälle esimerkiksi Suomessa on edetty näissä politiikan häivyttämisen prosesseissa. Tuoreessa artikkelissa Amerikan vastaavasta kehityksestä Carl Boggs (1997) kuvaa siellä tapahtunutta ”julkisen sfäärin” näivettymistä kytkien analyysinsä postmodernien hajoamisilmiöiden tarkasteluun ja globalisoitumiskeskusteluun – säästämättä postmoderni- ja globalisointimisteoreetikkoja kritiikiltäkään. Hänen joh-

topäätöksensä on perinteisen politiikan kannalta kuitenkin pessimistinen: ”Niinpä siis tästä seuraa, että tulevat yritykset julkisen sfäärin uudelleenelvyttämiseksi ja politiikan aseman uudelleenperustelemiseksi kansalaisuuden vahvistamiseksi (ja sen kautta) osoittautuu Sisyphoksen työksi, varsinkin koska suuryritysten harjoittama kolonisaatio, globaali kapitalismi, median harjoittama myyttiin luominen ja ’postmoderni’ sosiaalinen fragmentaatio ovat saaneet niin tukevan jalansijan” (Boggs 1997, 777). Yksi Boggsin teesiensä tueksi käyttämistä empiirisistä osoittimista on äänestysprosenttien aleneminen USA:ssa, toinen perinteisen paikallisen kansalaisjärjestötoiminnan hiipuminen. Suomessa tällä tiellä ei ole vielä paljoakaan edetty; näkyvimmillään on käymässä niin, että haastattelu- ja kyselytutkimusten vastausprosentit ovat meilläkin alenemassa, mutta vielä olemme kaukana useimpien muiden maitten vastausprosenttien yläpuolella. Hyvinvointialamaiset ovat siis edelleen mukana hyvinvointipolitiikan instituutioiden toiminnassa.

PÄÄTELMÄ

1. Vaikka olisi tottakin, että valtaa on sekä karannut kauas että uudessa mielessä tullut käytettäväksi arkielämän ratkaisuisissa, ei siitä seuraa, että yksittäisen ihmisen arjen ja kasvottomien globaaliprosessien välissä ei (enää) olisi tutkimuksen kannalta kiinnostavia rakenteita eikä ilmiöitä. Nyky-Suomessa näyttää siltä, että sekä akateeminen että soveltava tutkimus, varsinkin hyvinvointipolitiikkaa koskeva, mieluusti ohittavat rakenteiden ja niiden muutosten kysymykset. Äärimmillään tuloksena on taivaanrannan maalailua tai nykytodellisuutta reflektoimatonta pölyistä selvitystutkimusta. Hyvinvointipolitiikan näkökulmasta voi kysyä, miksi on niin vaikeaa muotoilla tieteellisesti kiinnostavia ja poliittisesti relevantteja tutkimuskysymyksiä hyvinvointipolitiikan prosesseista ja instituutioista ja miksi vastaavasti niin helppoa kääntää kat-

se arkipäivän valintoihin, puhuntaan ja tulkintaan tai globaaliin merkitysmaailmihin? Eivätkö hyvinvointipolitiikan kymmenet miljardit markat, niiden miljoonat hyväksikäyttäjät, samaten miljoonat hyvinvointipalvelujen asiakkaat, sadattuhannet työntekijät ja tuhannet hyvinvointipolitiikassa toimivat instituutiot ja organisaatiot olekaan tutkimuksellisesti ja poliittisesti merkityksellisiä? Ovatko juuri ne Roosin tarkoittamia ”pohjoismaisen hyvinvointipolitiikan raunioita” ja siten mielenkiinnostomia, kun tärkeitä ovat vain suuren suuri ja pienen pieni ja niiden arkinen kohtaaminen?

2. Raha, valta ja kolmantena myös väkivalta, nuo politiikan keskeiset foorumit ja ilmenemismuodot, saavat nykyisin kovin vähän huomiota hyvinvointipolitiikkaa sivuavassa tutkimuksessa. On varmaan mahdollista ajatella, että kansallisvaltio on ollut suhteellisen lyhytaikainen historiallinen muodostuma ja että sen piirissä muotoutuneet rahan ja vallan rakenteet samassa mielessä väliaikaisia. Yhtä lailla on mahdollista pitää tämän päivän yhteiskuntatieteellistä keskustelua nykytilan kritiikkinä. Silmiinpistävää kuitenkin on, miten vähän tuohon kritiikkiin sisältyy nykytilan systemaattista analyysiä ja rakenteiden tarkastelua. Jyrkimmillään tällainen havainto voisi muotoutua moitteeksi tutkimuksen piirissä yleisestä epähistoriallisuudesta ja epä-sosiologisuudesta. Innostus orastavan uuden maailman ilmiöihin voi myös johtaa unohtamaan, että samanlaisia ilmiöitä on ollut vanhoissakin maailmoissa, tosin erilaisessa historiallisessa kontekstissa ja yhteiskunnallisessa rakenteessa. Verkostot, samannielisten yhteenliittymät, muodit ja tyylit, yksittäisen ihmisen arkielämän valinnat ja niiden eettiset perusteet sekä seuraukset ovat olleet olemassa niin esiteollisessa kuin teollisessa tai modernissa yhteiskunnassakin. Nyt käynnissä olevan muutoksen erityislaatua ei ehkä pystytä tyydyttävästi luonnehtimaan ottamatta puheeksi myös rahan ja vallan rakenteita ja instituutioita, joitten puitteissa mikroilmiöt tahtuvat ja makroilmiöt heijastuvat.

3. Yhteiskuntatieteilijöiden aikalaisanalyysissä on paljon uutta ja ajatuksia herättävää. Yksi hyvinvointipolitiikan kannalta tärkeistä havainnoista liittyy hajoavan maailman tuomaan lisääntyvään erilaisuuteen. Kansallisvaltiollisessa hyvinvointipolitiikassa on erilaisuus ollut laadullisesti ja määrällisesti vielä sellaista, että siihen on voitu reagoida tarkistamalla aika ajoin poikkeavuuden suvaitsemisen rajoja, yleensä väljempään suuntaan. Kysymyksessä on ollut siis eräänlainen ”reunoilla” sijainnut ja jossakin mielessä yksilotteinen ja myös ajallisesti vakaa erilaisuus. Nyt näyttää olevan syntymässä sellaista erilaisuutta, jota ei voi sijoittaa paikallisesti (sen paremmin maantieteessä kuin sosiaalisessa struktuurissa) eikä ajallisesti pysyvästi mihinkään. Uusi erilaisuus on läsnä kaikkialla ja siinä mielessä ”keskellä”, se elää ja muuttuu, ja sen koordinaatit venyvät kaikkien hallinnollisten, poliittisten ja kulttuuristen rajojen yli. Hyvinvointipolitiikalle tämän erilaisuuden kohtaaminen on haaste, joka edellyttää sekä muuttuvien merkitysten ja arkielämän että rakenteiden, vallan ja instituutioiden tutkimista.

4. Erityisesti puhe elämänpolitiikasta korostaa, että yksittäisten ihmisten painoarvo oman elämänsä poliittisina subjekteina on noussemassa. Valtaa olisi siis siirtynyt perinteisiltä instituutioilta yksittäisille ihmisille: valinnan vapautta mutta myös vastuuta valintojen seurauksista. Tässä kirjoituksessa kuitenkin esitän, että valtaa olisi vielä jäänyt melkoisesti muuallekin – ei pelkästään karannut alas ja ylös – ja vähintään yhtä merkittävä siirtymä on koneistojen vallan kasvu edustuksellisten ja kansanliikkeen omaisten elinten kustannuksella. Tähän liittyy se havainto, että toistaiseksi ovat jääneet ainakin empiirisessä tutkimuksessa vähälle huomiolle ne prosessit, joiden kautta otaksutut uudet toiminnan ja ajattelun muodot ja sisällöt kanavoituvat laajemmiksi ratkaisuiksi. Eikö ”äänetönkin vallankumous” tarvitse tekijänsä ja kanavansa, jopa organisaationsakin? Alkuesimerkkien puhetoissa yhteiskuntaelä-

män keskeisiksi subjekteiksi näyttäytyvät yksittäiset ihmiset, mutta eivät niinkään heidän mahdolliset yhteistoiminnan organisaationsa. Modernin jälkeisessä maailmassa ei siis kansanliikkeitä vastaavaa ilmiötä vielä ole. Toisaalta on samaten tuoreita kotimaisia esimerkkejä siitä, miten yhteiskuntatieteelliset puheenvuoronkäyttäjät ovat myös haistaneet vallan siirtyneen entistä suuremmassa määrin koneistoille. Esimerkiksi keskustelu EMU-kansanäänestyksen tarpeellisuudesta nostaa hallinto- ja toimeenpanokoneiston sekä kritiikin kohteeksi että myös subjektiksi, jolle puheenvuorot on itse asiassa suunnattukin. Hyvinvointipolitiikan tutkimukselle tämä havainto on lisäperustelu suuremman huomion kiinnittämiseksi vallan rakenteisiin ja politiikan prosesseihin itse koneiston sisällä.

5. Elämänpolitiikan ja luhmannilaisen systeemiteorian mallit valtion kaltaisten järjestelmien asemanmuutoksista eivät näytä välittömästi kohtaavan toisiaan. Ehkä voidaan ajatella, että syynä on niiden erilainen tehtävänasettelu. Elämänpolitiikkamalleissa ja yhteisöllisyyspohdinnoissa päähuomio kohdistuu siihen, mikä pitää yhteiskuntaa koossa ja minkälaisia muotoja yhteisyys voi saada. Perinteisen politiikan sisällöistä tavoitteellinen toiminta eturistiriitoja ratkoen ei tältä kannalta välttämättä ole tärkeä tutkimusalue. Systeemiteoreettisissa malleissa, ainakin Willken antamissa tulkinnoissa, poliittisluonteinen tavoitteellinen toiminta ja toiminnan ohjaaminen laajemmin yhteisten päämäärien saavuttamiseksi sen sijaan ovat läsnä vahvasti. Edellä esitellyt Rosen pohdinnat asettuvat välimaastoon: vaikka sosiaalinen olisikin

väistymässä, on politiikalle jossakin perinteisessä mielessä vielä ilmeisesti tilaa.

6. Monien valtiollisen hyvinvointipolitiikan tutkijoiden ja toimijoiden silmissä puhe politiikan piiloutumisesta ja vallan verhoutumisesta ei ole saanut tuekseen kovin paljon empiiristä näyttöä, vaan kyse näyttäisi olevan vain muodikkaasta puhetavasta. Miten kysymystä valtion roolin väljenemisestä voitaisiin empiirisesti tutkia? Tähän eivät edellä esitellyt keskustelijat vastaa. Esimerkiksi Suomessa väestön kannatus hyvinvointivaltiolliselle sosiaalipolitiikalle on mielipidetutkimuksissa ollut jatkuvasti vankka. Kansainvälisissä hyvinvointijärjestelmien vertailuissa ei myöskään ole näkyvissä systeemaattista valtion väistymistä tai valtion epäonnistumista hyvinvointipolitiikan ja talouspolitiikan yhteensovittamisessa. Globalisoitumisen ja lokalisoitumisen väliin jäävällä alueella on eri maissa myös sellaisia virtoja, joissa kuljetaan kohti vahvempaa valtiollista sääntelyä esimerkiksi hyvinvointipalvelujen tuottamisessa. Nämä esimerkit empiirisistä havainnoista eivät tietenkään ole sellaista tutkimustietoa, joka olisi tarkoitettu kuvaamaan juuri nyt puheena olevia ilmiöitä. Jos maailma ei ole vielä kokonaan romahtanut pelkäksi puhunnaksi, voisi olettaa, että valtiollisen politiikan merkityksen mahdollinen väheneminen ja vallan siirtyminen uusiin asemiin ja uudensuuntaisiin suhteisiin olisivat myös empiirisesti tutkittavissa. Ehdotuksia tämänsuuntaisten empiiristen tutkimusten toteuttamiseksi saisivat tehdä erityisesti myös ne, jotka pohdiskelevat käsitteellisellä tasolla uuden maailman otaksuttuja piirteitä.

KIRJALLISUUS

Beck, Ulrich: Die Eröffnung des Welthorizontes: Zur Soziologie der Globalisierung. Herausgeber-Mitteilung, *Soziale Welt* 47 (1997): 1, 3–16

Boggs, Carl: The great retreat: decline of the public sphere in late twentieth-century America. *Theory and Society* 26 (1997), 741–780

Deacon, Bob: Inhimillinen ja sosiaalinen pääoma: käsitteet ja niiden soveltaminen murrosyhteiskunnissa. Teoksessa: Kajanoja, Jouko & Simpura, Jussi (toim.): Sosiaalinen pääoma – käsite ja sen soveltaminen sosiaali- ja talouspolitiikassa. VATT, Keskustelualoitteita. Helsinki 1998 (ilmestyy)

- Deacon, Bob & al.: *Global Social Policy*. London: Sage, 1997
- Eräsaari, Risto: Sosiaalipolitiikan yleiskatsauksellisuus. Virkaanastujaisluento Helsingin yliopistossa 10.12.1997
- Hoikkala, Tommi & Simpura, Jussi: Missä maailma syntyy? Mikrotason määrittelykäytännöt puntarissa. Kirja-arvostelu teoksesta: Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi: *Merkitykset ja vuorovaikutus. Poimintoja asunnottomuuspuheen kulttuurisesta virrasta*. *Acta Universitas Tampereensis*, ser. A, vol. 510. Tampere 1996. *Janus* 5 (1997): 2, 233–235
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi: *Merkitykset ja vuorovaikutus. Poimintoja asunnottomuuspuheen kulttuurisesta virrasta*. *Acta Universitas Tampereensis*, ser. A, vol. 510. Tampere 1996
- Julkunen, Raija: *Politiikka takaisin sosiaalipolitiikkaan*. Esitelmä Ehkäisevän sosiaalipolitiikan päivillä Helsingissä 18.11.1997
- Korten, David J.: *Maailma yhtiöitten vallassa*. Helsinki: Gaudeamus, 1997
- Lash, Scott & Urry, John: *Economies of Signs and Space*. London: Sage, 1994
- Ollila, Maija-Riitta: Rohkeasti tulevaisuuteen. Esitelmä Sosiaaliturvan päivillä Joensuussa 8.8.1997
- Robertson, R.: Globalization. P. 25–44. In: Featherstone, M. & Lash, S. & Robertson, R.: *Global Modernities*. London 1995
- Roos, J. P.: *Elämänpolitiikka*. *Janus* 4 (1996): 3, 209 (pääkirjoitus). 1996a
- Roos, J. P.: Mitä on elämänpolitiikka? *Janus* 4 (1996): 3, 210–223. 1996b
- Rose, Nikolas: The death of the social? Re-figuring the territory of government. *Economy and Society* 25 (1996): 3, 327–356
- Rose, Nikolas: Between authority and liberty: governing virtue in a free society. Esitelmä Sosiaalipolitiikan päivillä Helsingissä 24.10.1997
- Simpura, Jussi: Voiko EY-tuomioistuin julistaa hyvinvointipolitiikan lainsuojattomaksi? S. 140–153. Teoksessa: Simpura, J. & Väärälä, R. (toim.): *Yläpolitiikkaa vai alapolitiikkaa? Ehkäisevä sosiaali- ja terveystieteiden etsi suuntiaan*. Helsinki: STM, 1997
- Simpura, J. & Väärälä, R. (toim.): *Yläpolitiikkaa vai alapolitiikkaa? Ehkäisevä sosiaali- ja terveystieteiden etsi suuntiaan*. Helsinki: STM, 1997
- Willke, Helmut: *Entzauberung des Staates. Überlegungen zu einer gesellschaftlichen Steuerungstheorie*. Königstein: Athenäum, 1983
- Willke, Helmut: *Ironie des Staates. Grundlinien einer Theorie des Staates polyzentrischer Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992
- Willke, Helmut: Valtion rooli tietoyhteiskunnassa. *Janus* 3 (1995): 3, 226–240
- Willke, Helmut: *Supervision des Staates*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997.